

บทที่ 2

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่อง “การวิเคราะห์ปรัชญาพลศึกษาตามแนวพุทธปรัชญา” ยังไม่มีการศึกษา แต่มีการวิจัยที่ใกล้เคียงกัน ดังต่อไปนี้

ใน พ.ศ. 2520 วิจิตร เกิดวิเศษ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท” โดยพิจารณาจากธรรมชาติของมนุษย์ นำเอาพุทธปรัชญาในแง่เมตาฟิสิกส์ ญาณวิทยา และจริยศาสตร์ มาเป็นพื้นฐานกำหนดจุดมุ่งหมาย หลักสูตร และวิธีการเรียนการสอนตามพุทธปรัชญาการศึกษา พบว่า ธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ คือ ทุกข์ จุดมุ่งหมายการศึกษา คือ ความหลุดพ้น การหลุดพ้นที่สำคัญของพุทธปรัชญาในด้านจิตวิทยา คือ วิธีสังเกตจิต ซึ่งตรงกับจิตวิทยาพฤติกรรม และอุปมาต่าง ๆ และการศึกษาด้านจริยะเป็นการศึกษาที่จำเป็นในพุทธปรัชญา นอกจากนี้ เห็นว่าญาณวิทยามีความสำคัญมาก เพราะความรู้ที่ถูกต้องย่อมกำจัดอวิชชา ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ได้ และหลักสูตรแบ่งได้สองระดับ คือ ระดับชาวโลก (Secular) และระดับศาสนา (Religions) พุทธปรัชญาไม่มีข้อขัดแย้งในเรื่องหลักสูตร วิธีการเรียนการสอนสมัยปัจจุบันแต่จะเน้นมากคือ จริยะ จะต้องคู่กับวิทยาการในหลักสูตร ดังนั้น บทบาทของผู้สอนมีความสำคัญมากในการสอน และเป็นแบบอย่างของศิษย์ ผู้สำเร็จตามหลักสูตร เรียกว่า บัณฑิต มีคุณสมบัติเป็นผู้สั่งสมความรู้มีจริยะที่เหมาะสม ถูกต้องในการศึกษา พุด กระทำ บำเพ็ญ ประโยชน์แก่สังคม และมีทัศนคติเป็นประชาธิปไตย

โสภณ ศรีกฤษดาพร (2526) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องกายและจิตในพุทธปรัชญา พบว่า คำสอนของพุทธปรัชญาเกิดขึ้น จากเหตุการณ์ของชีวิตมนุษย์โดยตรง เพื่อที่จะให้ได้คำตอบว่า ชีวิตนี้เป็นอย่างไร และจะอย่างไรที่จะทำให้ชีวิตนี้สมบูรณ์หรือได้รับสิ่งที่ดีที่สุด พุทธปรัชญาได้วิเคราะห์ชีวิตออกเป็นส่วนประกอบ 2 ส่วน คือ กายและจิต พร้อมทั้งชี้ให้เห็นถึงธรรมชาติของกายและจิตว่า ทั้งกายและจิตเป็นธรรมชาติที่มีอยู่จริง คือ กายเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ไม่ได้ และสามารถวิเคราะห์ทอนย่อยเป็นรูป 28 รูป รูปแต่ละรูปที่ประกอบขึ้นเป็นกายนั้น ต่างก็มีสมุฏฐานต่างกันและมีหน้าที่ต่างกัน ส่วนจิตเป็นธรรมชาติที่รู้

อารมณ์ได้ และสามารถทอนย่อยจัดเป็น 89 ดวง (โดยย่อ) จิตแต่ละดวงทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ต่างกัน แต่ที่จิตรู้อารมณ์ต่าง ๆ ได้นั้น ต้องอาศัยกายที่เป็นธรรมชาติไม่รู้อารมณ์เป็นฐาน

การรับรู้โลกก็ตาม และการกระทำต่อโลกก็ตามของมนุษย์นั้น พุทธปรัชญาถือว่าเป็นผลที่เกิดจากการทำงานร่วมประสานสัมพันธ์กันของกายและจิต แม้โดยหลักการ พุทธปรัชญาจะถือว่า จิตสำคัญกว่ากาย แต่ก็มีได้หมายถึงว่า กายไม่สำคัญ พุทธปรัชญาถือว่า กายสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะจิตจะทำงานหรือรู้อารมณ์ต่าง ๆ เช่น รู้ว่าได้ยิน หรือรู้ว่าได้กลิ่น เป็นต้น ไม่ได้ถ้าขาดกาย

ในแง่ของจริยศาสตร์ อันเป็นภาคของการปฏิบัตินั้น พุทธปรัชญาถือว่า มีชั่วและมีดี มีผิดและมีถูก มีการประพฤติผิดและมีการประพฤติกุ มีความสุขและมีความทุกข์ มีความหลุดพ้นและความไม่หลุดพ้น เรื่องความชั่ว ความดี ความทุกข์ ความสุข ตลอดจนการบรรลุธรรมชั้นต่าง ๆ เป็นต้นั้น ต่างก็เกิดขึ้นจากภาคของการทำงานร่วมกันของกายและจิตทั้งสิ้น การประพฤติกุต้องที่นำไปสู่การกำจัดความชั่ว เพื่อให้บรรลุถึงความสุขหรือการหลุดพ้นตามทฤษฎีพุทธปรัชญานั้น คือ การปฏิบัติตามมรรค 8 ซึ่งเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มรรค 8 ย่อลงได้เป็นศีล สมาธิ และปัญญา การปฏิบัติในขั้นของศีลอย่างถูกต้อง นำไปสู่การมีสมาธิอย่างถูกต้อง การเจริญสมาธิที่ถูกต้อง นำไปสู่การมีปัญญาอย่างถูกต้อง การปฏิบัติในศีล สมาธิ และปัญญาอย่างถูกต้อง เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือ การเข้าไปปฏิบัติต่อธรรมชาติของกายและจิตอย่างถูกต้องนั่นเอง

สมถวิล ธนวิทยาพล (2527) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสูตรตันตปิฎก มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเชิงวิเคราะห์ความคิดเรื่องจิตในพระสูตรตันตปิฎก ทั้งนี้เพื่อให้ได้ความรู้และความเข้าใจที่ชัดเจนว่า คำว่า จิต และคำอื่น ๆ ที่ใช้ในความหมายเกี่ยวกับจิต เช่น มโน มนินทรีย์ มนายนตะ วิญญาณ ฯลฯ มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร นอกจากนั้นในพระสูตรตันตปิฎกมีการกล่าวเกี่ยวกับลักษณะและประเภทของจิตไว้อย่างไรบ้าง และคำสอนเกี่ยวกับจิตที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรตันตปิฎกกับคำสอนเรื่องเดียวกันในพระอภิธรรมปิฎกเหมือนกันหรือแตกต่างกันในสาระสำคัญอย่างไรบ้างหรือไม่

การวิจัยพบว่า ในพระสูตรตันตปิฎกมีการพูดถึงจิตโดยใช้คำที่ต่างกันหลายคำ คือ เรียกสภาวะธรรมอย่างหนึ่งว่า จิต เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นจากแง่ที่เป็นธรรมชาติคิด คือ รู้ อารมณ์และเป็นธรรมชาติที่วิจิตร เรียกว่า มโน เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นในแง่ที่เป็นธรรมชาติย่อมไปหาอารมณ์ เรียกว่า มนินทรีย์ เมื่อพิจารณาสภาวะธรรมนั้นในแง่ที่เป็นใหญ่ในการรู้

ธรรมารมณฺ์ เรียกว่า มนายตนะ เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นเครื่องต่อหรืออายตนะภายในที่ต่อกับ อายตนะภายนอกหรือธรรมารมณฺ์ เรียกว่า หทัย เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เก็บอารมณ์ไว้ภายใน เรียกว่า ปัณฺฑระ เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นธรรมชาติผ่องใส เรียกว่า วิญญานณฺ์ เมื่อพิจารณาจากแง่ที่เป็นธรรมชาติรู้แจ้งอารมณ์

อย่างไรก็ตาม แม้จะมีชื่อเรียกต่างกัน และมีความหมายเฉพาะต่างกัน แต่โดยสาระสำคัญก็คือ สภาวธรรมอย่างเดียวกันคือ จิต นั่นเอง เหมือนกับบุคคลคนเดียวที่มีฐานะเป็นที่ เป็น น้อย เป็นสูง เป็นอา เป็นพ่อ เป็นลูก ฯลฯ ตามฐานะที่เรามองเขาโดยสัมพันธ์กับคนอื่นที่เกี่ยวข้องกับเขาฉันใดฉันนั้น

พระสุตตันตปิฎกได้พูดถึงการทำงานของจิตในลักษณะที่เป็นธรรมชาติเกิดดับสืบต่อกัน ไปตลอดเวลา จิตดวงหนึ่งเกิดขึ้น ตั้งอยู่ชั่วขณะแล้วดับไป และจิตดวงใหม่ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปในทำนองเดียวกัน โดยจิตดวงเก่าเป็นเหตุปัจจัยแห่งการเกิดขึ้นของจิตดวงใหม่ กระบวนการทำงานของจิตจะดำเนินอยู่อย่างนี้เรื่อยไปทั้งเวลาหลับและเวลาตื่น

ตามนัยแห่งคำสอนเกี่ยวกับจิตในพระสุตตันตปิฎกได้แบ่งจิตออกเป็นระดับหรือภูมิ 4 ภูมิ คือ กามาวจรภูมิ รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และโลกกุตตรภูมิ แต่ละภูมิแบ่งย่อยตามลักษณะดี (กุศล) ไม่ดี (อกุศล) และเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว (อัพยากกุต) ซึ่งเรียกว่าแบ่งตามชาติคือ การเกิดขึ้นทำหน้าที่ตามลักษณะนั้น ๆ กามาวจรภูมิแบ่งเป็น 3 คือ กุศลจิต อกุศลจิต และอัพยากจิต รูปาวจรภูมิ อรูปาวจรภูมิ และ โลกกุตตรภูมิ แบ่งเป็น 2 คือ กุศลจิต และ อัพยากจิต

เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบคำสอนเกี่ยวกับจิตในพระสุตตันตปิฎกกับพระอภิธรรมปิฎกก็พบว่าหลักใหญ่ ๆ หรือลักษณะทั่วไป ความหมาย ลักษณะและประเภทของจิตตามที่ปรากฏใน คัมภีร์ทั้งสองมีนัยและเนื้อหาตรงกัน คงต่างกันในเรื่องละเอียดปลีกย่อยคือ คำสอนเรื่องจิตในพระสุตตันตปิฎกมีรายละเอียดปลีกย่อยน้อย แต่ในพระอภิธรรมปิฎกมีรายละเอียดปลีกย่อยมาก ทั้งนี้เนื่องจากคำสอนในพระสุตตันตปิฎก พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจิตพอให้ผู้ฟังได้ความเข้าใจ พื้นฐานที่นำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ แต่ในพระอภิธรรมปิฎกมุ่งแสดงปรมัตถธรรมเพื่อความเข้าใจเรื่องจิตและธรรมชาติของจิตอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทุกประการ

ชอุ่ม ทศสิน (2527) ทำการวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของปัญญาใน พุทธปรัชญา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิเคราะห์ เพื่อให้ได้ทราบว่า ปัญญาตามแนวคำสอนของ พุทธปรัชญาคืออะไร และมีบทบาทสำคัญอย่างไร

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์หีบหบาทของปัญญาในพุทธปรัชญา ได้พบสาระที่สำคัญอันสรุปได้คือ

1. ปัญญา หมายถึง ความรู้ชัด ความเข้าใจ ความรู้เท่าทันตามเป็นจริง ปัญญาเป็นคำกลางสำหรับความรู้ประเภทนี้ ปัญญา มีหลายชั้นหลายระดับ เช่น ที่แบ่งเป็นโลกียปัญญา โลกุตตรปัญญา มีคำศัพท์หลายคำที่ใช้ในความหมายจำเพาะหมายถึงปัญญาในชั้นใดชั้นหนึ่งระดับใดระดับหนึ่ง หรือเนื่องด้วยกิจเฉพาะคุณสมบัติเฉพาะหรือประโยชน์เฉพาะบางอย่างเช่น สัมมาทิฐิ ญาณ วิชา วิปัสสนา อภิญญา โภธิ เป็นต้น

2. ปัญญาในพุทธปรัชญา มีเป้าหมายสำคัญเพื่อประหารอวิชชาและกิเลส อันเป็นเหตุแห่งทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "เพราะเห็นด้วยปัญญาอาสวะทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไป "จิตที่ปัญญาอบรมแล้วย่อมบริสุทธิ์", "บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา" เป็นต้น

3. พุทธปรัชญา กล่าวว่าปัญญาเป็นภาเวตัพพรหม คือ เป็นสิ่งที่ควรฝึกอบรมหรือทำให้เจริญขึ้นได้ ดังนั้นจึงมีบทธรรมที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้มาก เช่น ปัญญาอุคฺคิธรรม 4 โภธิปักขียธรรม 37 หรือที่สุดคือ หลักไตรสิกขา อันได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา

4. ปัญญามีบทบาทต่อศรัทธาเป็นอย่างมาก ศรัทธาในพุทธปรัชญาต้องเป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา เหตุผล ดังที่เรียกว่า สัทธานุญาณสัมปยุต หรืออาการวดีศรัทธา ถ้าขาดปัญญาเหตุผลย่อมได้ชื่อว่าความงมงายอันก่อให้เกิดโทษ

5. ผู้มีปัญญา ซึ่งพุทธปรัชญา มีคำยกย่องว่าบัณฑิต สัตบุรุษ หรือที่สุดคือ พุทฺธะ ซึ่งแปลว่าผู้รู้ คือ รู้ความจริงอันประเสริฐว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุแห่งทุกข์ อะไรเป็นความดับทุกข์ อะไรเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ หรือเป็นการรู้แจ้งประจักษ์ชัดว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่เป็นตัวตน พุทฺธะแปลว่าผู้ตื่น คือ ตื่นจากกิเลสและอวิชชา พุทฺธะแปลว่าผู้เบิกบาน คือ มีจิตบริสุทธิ์ผ่องใสไม่เศร้าหมองเพราะหมดอาสวกิเลส

6. ในการเข้าถึงอุดมการณ์อันสูงสุด ซึ่งได้แก่ ความหลุดพ้น จะต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวการสำคัญดังที่เรียกว่า วิปัสสนา ดังนั้น พระอรหันต์ทุกองค์จะต้องได้ปัญญาวิมุตติ แม้พระอรหันต์ที่ชื่อว่า อุกฺกโตภาควิมุตติก็คือ พระอรหันต์ที่ได้ทั้งเจโตวิมุตติด้วยจตุตถญาณ และปัญญาวิมุตติประกอบกัน นั่นก็คือ การเจริญสมาธิหรือสมถกรรมฐานไม่สามารถถึงความสำเร็จให้ได้ มรรค ผล นิพพาน แต่ก็ได้ประโยชน์ คือ ทำให้จิตสงบเพื่อเป็นบาทฐานของการเจริญปัญญาหรือวิปัสสนาต่อไป ส่วนวิปัสสนาคือ การเจริญปัญญาเพื่อความเห็นแจ้งเป็นวิธีการเพื่อมรรค ผล นิพพาน โดยตรงและโดยแท้ นั่นก็คือ ปัญญาเป็นตัวการตัดสินใจขั้นเด็ดขาดเพื่อความหลุดพ้นตามหลักพุทธปรัชญา ดังที่ท่านอรรถกถาจารย์ได้วางระบบแห่งการเจริญปัญญาไว้ 7 ชั้น ได้แก่

ศีลวิสุทธิ, จิตตวิสุทธิ, ญาณวิสุทธิ, กังขาวิตรวิสุทธิ, มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ, ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ, ญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งทั้ง 7 ชั้นนี้มีชื่อว่า วิสุทธิ 7 ซึ่งขยายความมาจากระบบแห่งไตรสิกขานั้นเอง อนึ่งปัญญาเจริญแก่กล้าถึงขั้นเห็นอริยมรรคในขั้นใด เช่น โสดาปัตติมรรค ปัญญาระดับนี้จะประหารกิเลสที่เรียกว่า สังโยชน์เบื้องต้น 3 ได้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาศ ท่านจะบรรลุผลเป็นพระโสดาบัน หรือถ้าปัญญาแก่กล้าถึงที่สุดจนเกิดอริยมรรคที่ชื่อว่า อรหัตตมรรค จะประหารกิเลสที่เป็นสังโยชน์ทั้ง 10 อย่าง ได้หมดซึ่งที่สุดคือ อวิชชา ท่านจะบรรลุผลเป็นพระอรหันต์อันเป็นบุคคลที่ประเสริฐที่สุดแห่งพุทธปรินิพพาน จึงสอดคล้องกับพุทธพจน์ที่เคยยกมาแสดงไว้ว่า “เพราะเห็นด้วยปัญญาอภิสวระทั้งหลายย่อมหมดสิ้นไป” “จิตที่ปัญญาอบรมแล้วย่อมบริสุทธิ์” “บุคคลย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยปัญญา”

พ.ศ. 2527 ชนิตา รัชภัทลเมือง และคณะ ได้ทำการวิจัยเรื่อง “แนวโน้มการศึกษาในระบบโรงเรียนในช่วงแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 6 และฉบับที่ 7” ซึ่งเป็นการวิจัยเอกสาร และสอบถามความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิเกี่ยวกับสภาพพื้นฐานของการศึกษาด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ประชากร และคุณภาพชีวิต ความร่วมมือ และความช่วยเหลือจากต่างประเทศ และแนวคิดปรัชญาการศึกษา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. สภาพพื้นฐานของการศึกษา กำลังพัฒนาไปในรูปแบบสังคมอุตสาหกรรมการเกษตร และมีแนวโน้มเป็นประเทศอุตสาหกรรม แนวคิดปรัชญาการศึกษายังเป็นการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม พุทธปรัชญาประสานแนวคิดทางปรัชญาปฏิรูปนิยมกับสารัตถนิยม จะเป็นแนวในการจัดการศึกษา

2. สภาพและปัญหาการศึกษา มุ่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้า การขาดเอกภาพและประสานสัมพันธ์ทางการบริหารการศึกษา

3. แนวโน้มการศึกษาจะมีการปรับแผนทุก 2-3 ปี และในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 7 แนวโน้มที่เกิดขึ้นได้มากที่สุด คือ การศึกษาแบบต่อเนื่องตลอดชีวิต และการกระจายโอกาสความเสมอภาคทางการศึกษา ตลอดจนกระจายอำนาจการบริหารการศึกษาไปยังระดับจังหวัด ส่วนหลักสูตรการเรียนการสอนทุกระดับ จะปรับในลักษณะผสมผสานเข้ากับวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การพัฒนาชุมชน และพัฒนาคนในด้านวัฒนธรรม จริยธรรม มากขึ้น

4. แนวคิดปรัชญาการศึกษาในอุดมคติ ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมไทย มากกว่าเลียนแบบต่างประเทศ พุทธศาสนาควรมีบทบาทในการจัดการศึกษามากยิ่งขึ้น สถาบันการศึกษาจะเน้นการปลูกฝังศีลธรรม จริยธรรม และคุณธรรมมากยิ่งขึ้น

ในปีเดียวกัน จุมพล พูลภัทรชีวิน ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์พุทธปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย เป็นการวิจัยเชิงปรัชญาที่ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงวิพากษ์ (Critical Content Analysis) เกี่ยวกับพุทธปรัชญาการศึกษา โดยมีจุดประสงค์หลักเพื่อศึกษาการพัฒนาพุทธปรัชญาการศึกษาในประเทศไทย ตามแนวความคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี อำนวย ทะพิงแก และจิตรกร ตั้งเกษมสุข ซึ่งการวิจัยได้กล่าวถึงประวัติและสาระสำคัญของพุทธศาสนวิเคราะห์ให้เห็นความแตกต่างของพุทธศาสนิกายหินยานและมหายาน แล้ววิเคราะห์พุทธปรัชญา ในด้านอภิปรัชญา (Metaphysic) ญาณวิทยา (Epistemology) และคุณวิทยา (Axiology) และการประยุกต์ทางการศึกษาในด้านความหมายการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา ผู้เรียน กระบวนการเรียน ผู้สอน กระบวนการสอน และทฤษฎีของหลักสูตร งานวิจัยนี้เสนอว่า พุทธศาสนาสามารถศึกษาในระบบปรัชญาได้ ถึงแม้ว่า ยังไม่มีการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ ในด้านอภิปรัชญา ญาณวิทยา และคุณวิทยา พุทธนิยม (Buddhism) ในฐานะที่เป็นปรัชญาการศึกษาให้แนวคิดเชิงปรัชญา และแนวทางปฏิบัติทางการศึกษา สำหรับกระบวนการศึกษา จุดมุ่งหมายของการศึกษา ผู้เรียน และกระบวนการเรียน ผู้สอน กระบวนการสอน และทฤษฎีของหลักสูตร

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ยกประเด็นปัญหาในการพัฒนาและการนำพุทธปรัชญาไปใช้ในการจัดทบทวนการศึกษาในประเทศ พร้อมทั้งได้เสนอวิธีที่จะใช้ในการพิจารณาหาทางแก้ไขปัญหานั้นไว้ด้วย

ต่อมา พ.ศ. 2529 มติ แก้วประสพ ได้วิจัยเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาตามความต้องการของอาจารย์วิทยาลัยครูในสหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์ และสหวิทยาลัยศรีอยุธยา” ใ้กลุ่มตัวอย่าง 484 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อใช้สำรวจปรัชญาการศึกษาตามความต้องการของอาจารย์วิทยาลัยครู 6 ลัทธิ คือ สวรรัตถนิยม นິรันตรนิยม พิพัฒนาการนิยม ปฏิรูปนิยม อติถิภาวนิยม และพุทธปรัชญาการศึกษา โดยแยกศึกษา 3 ด้าน คือ จุดมุ่งหมายการศึกษา องค์ประกอบของการศึกษา และกระบวนการเรียนการสอน ผลการวิจัยพบว่า ปรัชญาการศึกษาในระดับประถมศึกษาโน้มไปทางลัทธิพิพัฒนาการนิยม ระดับมัธยมศึกษาโน้มไปทางลัทธิ นິรันตรนิยม ในระดับภาค ส่วนในระดับชาติโน้มไปทางลัทธิพุทธปรัชญาการศึกษา ระดับอุดมศึกษาโน้มไปทางลัทธิปฏิรูปนิยม และระดับอาชีวศึกษาโน้มไปทางลัทธิอติถิภาวนิยมในระดับภาค ส่วนในระดับชาติ โน้มไปทางลัทธิพุทธปรัชญาการศึกษา

ปี พ.ศ. 2531 ดุษฎี สีดลวงรงค์ ทำการวิจัยเรื่อง "การศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาตาม ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก" สรุปได้ดังนี้ พระพุทธศาสนามีความเห็นที่ชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งประกอบที่ เรียกว่าขันธ 5 การทำงานประสานกันของขันธ 5 ทำให้มนุษย์รับรู้โลกได้ โดยมีช่องทางติดต่ออยู่ 2 ชุด คือ ชุดที่รับเข้ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ และชุดที่แสดงออกมีกาย วาจา และใจ โลกที่ควร ศึกษา คือ โลกตามการรับรู้ของมนุษย์เอง ผลของการศึกษาได้แก่ ปัญญาที่ชัดตามความเป็นจริง คือ รู้ชัดในอริยสัจ 4 ความจริงนี้พระพุทธศาสนาอธิบายไว้หลายนัย จากมรรคมงคล 8 ปรับให้เป็น หลักการปฏิบัติเพื่อการศึกษาจากหยาบไปหาประเด็น เป็น 3 ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา อันจะนำ ผู้ศึกษามรรลภาวะชีวิตที่สมบูรณ์ คือ มีปัญญาพ้นทุกข์สิ้นเชิง และนี่เป็นเป้าหมายการศึกษาใน ระดับอุดมคติด้วย พระพุทธศาสนาพิจารณาเป้าหมายและ/หรือผลการศึกษาเป็นหลายแนว แต่ละ แนวให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับการศึกษาในแง่มุมที่ต่างกัน กิจกรรมการศึกษาก็สืบเนื่องจากไตรสิกขา เมื่อทำกิจกรรมการศึกษาก็มีกระบวนการศึกษาเกิดขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางศีล สมาธิ ปัญญา กัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการเป็นปัจจัยเอื้อให้เกิดการศึกษา ในเรื่องการประเมินผลมีทั้งการ ประเมินโดยตัวผู้ศึกษาเองและโดยผู้อื่น โดยมีลักษณะต่างกัน ๗ องค์ตาม และการสังโยชน์เกณฑ์ใน การประเมิน สุดท้าย วิจัยนี้พบว่า มีสังคมพระพุทธศาสนาอยู่ 2 ประเภท สังคมฆราวาส และสังคม ผู้บวช ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมการศึกษา สังคมนี้มีการเลือกสรรสมาชิก การจัดระเบียบสังคมโดย อาศัยวินัยสงฆ์เป็นหลัก และเป็นสังคมที่มีโอกาสในการศึกษา และบรรยากาศทางการศึกษาสูง กว่าสังคมฆราวาส

ในปี พ.ศ. 2533 ขนิษฐา สุวรรณฤกษ์ ทำการวิจัยเรื่อง "การสำรวจแนวคิดและการปฏิบัติ เกี่ยวกับสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาของผู้บริหาร และอาจารย์สถาบันอุดมศึกษาของรัฐใน กรุงเทพมหานคร" มีวัตถุประสงค์ที่จะหาข้อสรุปสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อนำมาสร้างเป็นเครื่องมือสำหรับศึกษาแนวคิด และการปฏิบัติเกี่ยวกับพุทธปรัชญาการศึกษาใน ปัจจุบัน แนวคิดในอุดมคติและแนวคิดที่เป็นไปได้ในอนาคต และเปรียบเทียบแนวคิด และการปฏิบัติเกี่ยวกับพุทธปรัชญาการศึกษาของผู้บริหารและอาจารย์สถาบันอุดมศึกษาของรัฐใน กรุงเทพมหานคร

ผลการวิจัยครั้งนี้ได้ข้อสรุปสารัตถพุทธปรัชญาการศึกษาจากผู้เชี่ยวชาญ 13 ด้าน คือ ความหมายของการศึกษา ความมุ่งหมายของการศึกษา ธรรมชาติของมนุษย์ พุทธญาณวิทยา กระบวนการของการศึกษา สถาบันการศึกษา ผู้บริหาร ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ผู้ สอน ผู้เรียน วิธีสอน หลักสูตร การวัดผลและประเมินผล

นอกจากนี้ พบว่าผู้บริหารและอาจารย์สถาบันอุดมศึกษาของรัฐในกรุงเทพมหานคร มีแนวคิดและการปฏิบัติโน้มไปทางพุทธปรัชญาการศึกษาสูงสุด มีแนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญาการศึกษาในอุดมคติ และแนวคิดที่เป็นไปได้ในอนาคตสอดคล้องกับผู้เชี่ยวชาญสูงสุด และยังพบว่าผู้บริหารและอาจารย์ มีแนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญาการศึกษาแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ในด้านหลักสูตร และมีการปฏิบัติแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ในด้านพุทธญาณวิทยา

ต่อมา ปีพ.ศ. 2534 เกียรติศักดิ์ รอดเย็น วิจัยเรื่อง “ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี” ผลการวิจัยพบว่า

1. ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในระยะ พ.ศ. 2494-2507 คือ ปรัชญา Progressivism และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด คือ สภาพบ้านเมืองที่ต้องพัฒนาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และการได้รับการศึกษาจากอเมริกา ตลอดจนสภาพการศึกษาไทยที่ต้องมีการปรับปรุงให้ดีขึ้น

2. ปรัชญาการศึกษาไทยตามแนวคิดของศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในระยะ พ.ศ. 2507-ปัจจุบัน คือ พุทธปรัชญาการศึกษา และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแนวคิด คือ การศึกษาทางด้านศาสนาที่ใช้เป็นพื้นฐานแนวคิด และความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดปรัชญาการศึกษาตะวันตกและพุทธปรัชญา

3. พุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี ในด้านอภิปรายหรือความจริงแท้สูงสุดของโลกและมนุษย์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในด้านญาณวิทยานั้นมนุษย์เกิดความรู้ด้วย สัญญา ทิฐิ ญาณ สอนด้านคุณวิทยา ความดี หมายถึง ภาวะที่ปราศจากโลภะ โทสะ โมหะ

4. องค์ประกอบพุทธปรัชญาการศึกษาตามแนวคิดของ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี

ในด้านความหมายของการศึกษา คือ การพัฒนาขั้น 5 เพื่อให้บุคคลบรรลุลดนัยลง

ในด้านความมุ่งหมายของการศึกษา ส่วนที่เกี่ยวกับตัวผู้เรียน มุ่งพัฒนาขั้น 5 ส่วนที่เกี่ยวกับสังคม ให้รู้จักปฏิบัติตนได้ถูกต้องอยู่ร่วมในสังคมได้ ส่วนที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ ให้รู้จักวิถีคิดและใช้เหตุผลในการแก้ปัญหา และมุ่งบูรณาการชีวิตให้มีความสุข

ในด้านนโยบายทางการศึกษา คือ การศึกษาให้รู้จักตนเองและความรู้ความถนัด ศึกษาสภาพแวดล้อมและสังคม ตลอดจนศึกษา คุณธรรม จริยธรรม

ในด้านวิธีสอน คือ วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ หมายถึง ขั้นทุกข์ ขั้นสมุทัย
ขั้นนิโรธ และขั้นมรรค

ปี พ.ศ. 2539 ไพรัช สู่แสนสุข ทำการวิจัยเรื่อง หลักการและกระบวนการของการเรียนรู้
และการสอนตามหลักพุทธศาสตร์ : การวิเคราะห์พระไตรปิฎก) วัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อ
วิเคราะห์หลักการและกระบวนการของการเรียนรู้ของมนุษย์และเพื่อวิเคราะห์หลักการและ
กระบวนการของการสอนตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

การเรียนรู้ คือ การเกิดประสบการณ์จากการเกิดผัสสะทางทวาร 6 ซึ่งมีวิญญาณเกิดขึ้นทำ
หน้าที่หลักในการรู้สิ่งถูกรู้ต่าง ๆ (ปรมาตถธรรม 4 และบัญญัติธรรม) กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น
อธิบายได้ด้วยกระบวนการเกิดผัสสะและวิถิจิต ผลการเรียนรู้โดยตรงคือ การเปลี่ยนแปลงภายใน
จิตใจ การเกิดการเรียนรู้จะเกิดทีละขณะ แต่เกิดอย่างรวดเร็วและซับซ้อนอย่างมากโดยมีกระบวนการ
ทางมโนทวารเป็นใหญ่ในการเรียนรู้ทั้งนี้การเกิดการเรียนรู้เกิดได้หลายระดับ โดยระดับสูงสุด
คือการมีปัญญารู้สิ่งต่าง ๆ ได้ถูกต้องตามความเป็นจริง (เกิดวิชชา) ทำให้สามารถจัดการแก้ปัญหา
ใด ๆ ได้ การเรียนรู้เป็นไปได้อย่างดีถ้าผู้เรียนตั้งใจ มีศรัทธาเพียรพยายาม มีสติ สมาธิ และ
ปัญญาเป็นพื้นฐาน โดยแต่ละบุคคลมีวิธีการเรียนรู้ได้แตกต่างกัน ตามความแตกต่างของบุคคล
สิ่งแวดล้อมที่ดี เช่น ที่มีความเป็นสัปปายะต่อการภาวนาจะส่งผลดีต่อการเรียนรู้โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อม
ที่เป็นกัลยาณมิตร ส่วนการประเมินผล ผู้เรียนตรวจสอบและประเมินตนเองมีโอกาสประเมิน
ได้ตรงตามความเป็นจริง ถ้ามีระบบวิธีการที่ดี เพราะเป็นการตรวจสอบจากผลการเรียนรู้โดยตรง
ซึ่งอยู่ที่ภายในจิตใจ ส่วนการที่ผู้อื่นตรวจสอบและประเมินให้เกิดจากการตรวจสอบทางอ้อม

การสอนเป็นการจัดกิจกรรมอย่างมีขั้นตอนเพื่อให้ผู้เรียนเรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ถูกต้องตาม
ความเป็นจริง เพื่อให้มีการแสดงพฤติกรรมทางกาย วาจาได้เหมาะสม องค์ประกอบการสอนที่
สำคัญกำหนดได้ 7 อย่าง คือ 1. ผู้สอนซึ่งมีบทบาทชี้แนะผู้เรียน ผู้สอนที่ดีควรมีพื้นฐานความรู้ที่ดี มี
ศรัทธาต่อการสอน มีเมตตามุ่งให้ประโยชน์ผู้เรียน สอนตามลำดับ สอนอย่างมีเหตุผล 2. ผู้เรียนที่ดี
ควรมีความเพียร ศรัทธา และตั้งใจเรียน อย่างไรก็ตามผู้เรียนแต่ละคนจะแตกต่างกัน 3. ความมุ่ง
หมายการสอนเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในปัจจุบัน ภายหน้า และประโยชน์สูงสุด ทั้งส่วนด้านร่าง
กาย คีล จิตใจ และด้านปัญญา 4. เนื้อหาจำเป็นต้องมีการคัดเลือกและจัดให้สอดคล้องกับความ
มุ่งหมาย พุทธศาสตร์สามารถสรุปขอบเขตเนื้อหาทั้งหมดลงในอริยสัจ 4 ได้ 5. บริบทแวดล้อม
ต้องการความเป็นกัลยาณมิตร และส่วนที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางวัตถุจำเป็นต้องจัดการด้วยหลัก
สันโดษและการรู้ประมาณในการบริโภค 6. กระบวนการสอนควรจัดเป็นไปโดยลำดับ มีเหตุผล ยึด

หยุน หลากหลาย โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง 7. การประเมินผลยึดความมุ่งหมายเป็นเกณฑ์ โดยควรจะสนับสนุนให้ผู้เรียนประเมินตนเอง นอกจากนี้หลักการสอนทั่วไปที่จัดอธิบายตามองค์ประกอบดังกล่าวแล้ว ยังสามารถกำหนดหลักการสอนอื่นได้อีก คือ 1) หลักการสอนวินัย ที่เน้นสอนแนววิธีการอยู่ร่วมกัน และ 2) หลักการสอนปฏิบัติภาวนา ที่เน้นสอนแนวการฝึกปฏิบัติพัฒนาสมาธิและปัญญา

และปี 2542 ดลพัฒน์ ยศธร ได้ทำการศึกษาเรื่อง “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์” พบว่า รูปแบบของการศึกษานี้คือ การพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ที่เป็นการพัฒนาที่ถูกต้อง (สัมมาพัฒนา) และการพัฒนาที่ได้สมดุล (สมพัฒนา) จะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ด้วยการศึกษาแบบไตรสิกขา ที่พัฒนาคนทั้งด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ซึ่งการศึกษาเช่นนี้ต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจปัจจุสมุปบาท คือ กฎแห่งธรรมชาติหรือกฎของชีวิต อันนำไปสู่ผลสำเร็จ (ปฏิเวธ) ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชาการอื่น ๆ (วิชาการทางโลก) ไปด้วย นอกจากนั้น ในกระบวนการเรียนการสอนต้องประกอบไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างผู้เสนอและผู้เรียนด้วย